

Лекція

Тема 7. Специфіка сімейного конфлікту

1. Сім'я як об'єкт соціальної конфліктології.
2. Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї.
3. Специфіка сімейного конфлікту.
4. Конфлікт батьків і дітей: причини та методи профілактики і вирішення.

1. Сім'я як об'єкт соціальної конфліктології

У науково-педагогічній літературі «сім'я» – це форма спілкування людей, яка складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їх дітей (власних чи всиновлених), а також інших осіб, пов'язаних родинними зв'язками.

Сім'я як засноване на шлюбі та кровному спорідненні об'єднання людей, пов'язаних спільним побутом та взаємною відповідальністю (це визначення, що ввійшло до енциклопедій, було запропоновано А.Г. Волковим), є базовою передумовою функціонування соціуму, невід'ємною ланкою у механізмі життєдіяльності та демографічного відтворення поколінь.

Сім'я – це соціальний інститут, що характеризується сукупністю соціальних норм, зразків поведінки, які регламентують взаємовідносини між подружжям, батьками, дітьми та іншими особами. Цей багатофункціональний соціальний інститут має винятково велике значення в економічній, соціальній, культурній, виховній, рекреаційній сферах, тобто в організації побуту та особистого споживання, в передачі новим поколінням надбань духовної культури та формуванні певної моделі поведінки, в реалізації емоційних потреб та забезпеченні солідарності представників різних поколінь тощо. Найважливіша (специфічна) функція сім'ї – це забезпечення фізичного (біологічного) та соціокультурного відтворення поколінь людської спільноти. Сім'я як первинний осередок відтворення поколінь є природним середовищем появи, життєдіяльності, розвитку, соціалізації дитини, формування її особистості.

Сім'я є складною системою відносин. У системі інтенсивної взаємодії людей уникнути суперечок, конфліктів і криз неможливо. Сімейні конфлікти існують стільки, скільки існує сім'я. На вчинки, що призводять до конфлікту в сімейних стосунках, слід завжди зважати, бо сім'я – надзвичайно важливий соціальний інститут у державі. Зміни, які відбуваються в сім'ї, змінюють її роль у суспільстві. Тому кожен соціум зацікавлений у стійкій, стабільній, духовно і морально здоровій сім'ї.

Одним з ідеальних прикладів сім'ї є патріархальна сім'я, в якій конфлікти трапляються нечасто, бо в традиційному суспільстві за світськими законами і релігійним писанням очільником сім'ї є чоловік, а дружина повинна у всьому йому поступатися. Репутація сім'ї цінувалася часом вище, ніж її майновий стан. Шлюб практично повсюдно освячувався церквою, кульмінацією чого була взаємна клятва вірності молодих.

2. Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї

Сучасна українська сім'я проходить складний процес деформації, зумовлений складними соціальними, політичними, економічними, психолого-педагогічними трансформаціями в суспільстві. Наслідками цього є зміни та порушення у виконанні сім'єю своїх функцій, зменшення кількості дітей у сім'ї, зростання труднощів у їх вихованні внаслідок зниження рівня педагогічної культури батьків, порушення батьківсько-дитячої взаємодії.

Сучасні тенденції в розвитку сім'ї характеризуються певними особливостями:

- шлюб стає рівноправним, добровільним, вільним від примусу, матеріальних розрахунків, втручання або тиску третіх осіб, союзом жінки і чоловіка;
- спостерігається додержання принципу егалітаризму (від франц. *égalité* – рівність) на противагу патріархальності, який не обмежує права і гідність чоловіка та жінки, забезпечує кожному з них рівні можливості професійного та духовного зростання;

– створюються передумови для подолання суперечностей між коханням і обов'язком, індивідуальним і суспільним інтересом в інтимному житті людини тощо.

Тенденції розвитку сім'ї та сімейних взаємин зумовлені соціальними, демографічними, економічними, психолого-педагогічними процесами, зумовленими суспільними трансформаціями:

Тенденція 1. Негативні зміни у структурі української сім'ї.

Класифікувати сім'ї за структурним складом можна, враховуючи наступні параметри:

- історію сім'ї;
- характер шлюбних взаємин;
- кількість поколінь у складі родини;
- наявність і кількість дітей; 5) виховний потенціал;
- психолого-педагогічні особливості міжсімейних взаємин.

Зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, позначаються і на інституті сім'ї. Тому останні десятиліття характеризуються такими негативними змінами у структурі української сім'ї:

- збільшення кількості цивільних шлюбів;
- зростання кількості неповних сімей;
- збільшення кількості одиноких матерів (материнство поза шлюбом);
- розповсюдження повторних шлюбів, де один з батьків не є рідним і виховує чужих дітей,
- збільшення кількості сімей змішаного типу, в яких є спільні діти від повторного шлюбу та від попередніх шлюбів кожного з подружжя;
- масова малодітність і одnodітність сімей;
- зростання кількості розлучень.

Тенденція 2. Руйнування виховного потенціалу сім'ї.

У сучасній сім'ї немає чіткого усвідомлення того, що головне її завдання стосовно дітей – виховання, яке видозмінюється залежно від віку дитини. У ранньому дитинстві родина підтримує в основному лише фізичне існування дітей, забезпечує належний догляд за ними; згодом піклується про їх розумовий розвиток і, нарешті, здійснює моральне виховання, коли піклуватися треба не тільки про те, щоб дати дітям освіту, а насамперед, зробити їх повноцінними особистостями. Виховну функцію сім'я перекладає на дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади.

Тенденція 3. Підвищення рівня дитячої девіантності як наслідок сімейного неблагополуччя.

Сім'ї відводиться вирішальна роль у визначенні спрямованості дитячої поведінки. Залежно від того, як складаються взаємини та спілкування, який виховний потенціал має сім'я, формується особистість дитини.

Дефекти виховання – це первинний та найголовніший показник неблагополуччя сім'ї. Вплив зруйнованої структури неповної сім'ї на формування особистості дитини виявляється в тому, що діти в неповних сім'ях не мають для ідентифікації взаємодоповнених батьківських образів, унаслідок чого в них не розвиваються необхідні для подальшого життя якості особистості та моделі поведінки. У таких сім'ях у дітей формуються руйнівні тенденції, які починають домінувати і мотивують деструктивні форми поведінки. Це викликає у дитини з неповної сім'ї почуття душевного дискомфорту, протесту, агресії, стійкої відрази до дорослих, зростання відчуженості дітей від сім'ї, а в майбутньому – закріплення негативної моделі шлюбно-сімейних відносин.

Тенденція 4. Скорочення міжсімейних і внутрішньосімейних контактів, зниження здатності членів сім'ї до спілкування.

Фактори, що характеризують руйнування або послаблення родинних зв'язків:

1. Збільшення популярності цивільного шлюбу.
2. Зростання трудової міграції. Проблема безробіття в Україні обумовлює нову соціально-економічну, психолого-педагогічну проблему – внутрішню та зовнішню трудову міграцію. Це є додатковим чинником збільшення кількості неповних родин і поширення в них такого феномена, як безбатьківське виховання.

3. Зміни функцій сім'ї (трудової, емоційної, комунікативної). Традиційно сім'я виконувала в суспільстві низку функцій: репродуктивну; комунікативну; трудову; виховну; економічно-побутову; духовно-емоційну; статусну та ін.

Сучасна сім'я суттєво відрізняється від сім'ї минулого корінними змінами своїх основних функцій. Наприклад, у силу особливостей свого розвитку сучасна культура виводить працю з родини за її межі; технічні вдосконалення полегшують домашню працю, усе більше сприяють зменшенню її обсягу в родині.

Тенденція 5. Погіршення матеріального стану сімей із дітьми.

Складні матеріально-побутові умови життя є одним із чинників сімейного неблагополуччя.

Вищезазначені тенденції призводять до дезорганізації та кризи сучасної сім'ї, невиконання родинною своїх функцій.

3. Специфіка сімейного конфлікту

У сім'ї, де інтенсивно взаємодіють представники різних поколінь, статі, статусів, віку, не можуть не виникати конфлікти.

Основою сімейних конфліктів є *суперечності* між уявленнями членів сім'ї щодо потреб, між уявленнями і очікуваннями одного стосовно іншого.

Сімейні конфлікти – це суперництво між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів, поглядів і інтересів.

Сімейний конфлікт – це конфлікт, в основі якого дисгармонія сімейних стосунків, неблагополуччя психологічної атмосфери сім'ї.

Із погляду конфліктогенності в сімейній сфері розрізняють чотири основні сфери життєдіяльності:

- міжособистісного спілкування;
- сімейної взаємодії (потреба в любові, самоповазі, почутті власної гідності);
- рольових відносин, пов'язана з позиціями матері та батька, чоловіка і дружини, господаря і господині;
- комунікативних відносин, пов'язана з взаємною інформованістю про різні сторони життя й особистісні особливості партнера.

Для уникнення сімейних конфліктів потрібно враховувати такі особливості:

1. Сімейні конфлікти відрізняються особливим предметом, специфіка якого обумовлена унікальністю сімейних відносин. Їх основний зміст визначають як *міжособистісні відносини* (любов, родинні стосунки), *правові і моральні обов'язки*, що пов'язані з реалізацією функцій сім'ї: репродуктивної, виховної, господарсько-економічної, рекреативної (взаємодопомога, підтримка здоров'я, організація дозвілля і відпочинку), комунікативної і регулятивної.

2. Сімейні конфлікти відрізняються за причинами. Найважливішими з них є:

- обмеження свободи активності, діяльності, самовираження членів сім'ї;
- відхилення в поведінці одного з членів сім'ї (алкоголізм, наркоманія та ін.);
- наявність протилежних інтересів;
- авторитарний тип взаємовідносин;
- наявність складних матеріальних проблем;
- авторитарне втручання родичів у сімейні стосунки;
- сексуальна дисгармонія та ін.

Важливо враховувати соціальні фактори мікро- і макросередовища.

Фактори мікросередовища: погіршення матеріального становища сім'ї; надмірна зайнятість на роботі; важко працевлаштуватися; тривала відсутність житла та ін.

Фактори макросередовища: економічна ситуація в державі, соціально-психологічні умови міжособистісних стосунків в суспільстві.

3. Особливості сімейних конфліктів проявляються в їх динаміці, а також у формах протікання.

Динаміка сімейних конфліктів характеризується виникненням спірної ситуації, усвідомленням спірної ситуації як конфліктної, відкрите протистояння, розв'язання конфлікту та його емоційне переживання. Такі конфлікти відрізняються *підвищеною емоційністю, формами протистояння* (докори, образи, сварки, сімейні скандали, порушення обіцянок тощо), а також *способами їх розв'язання* (примирення, досягнення злагоди, взаємні поступки, розлучення та ін.).

4. Такі конфлікти можуть мати тяжкі соціальні наслідки.

Особливості сімейних конфліктів відрізняються *предметом* – це сімейні відносини, пов'язані з реалізацією функцій сім'ї.

1. *За суб'єктами* сімейні конфлікти поділяють на три підгрупи:

– подружні конфлікти
– конфлікт між батьками і дітьми (причина: неправильне виховання дітей; вікові кризи дітей; особистісний фактор).

– конфлікт між родичами (причина: авторитарне втручання родичів)

2. *За джерелом виникнення* сімейні конфлікти поділяють на підгрупи:

– ціннісні конфлікти (наявність протилежних інтересів, цінностей, поглядів);
– сексуальні конфлікти (психологічна і сексуальна несумісність);
– емоційні конфлікти (незадоволені потреби у позитивних емоціях (відсутність турботи, ласки, уваги і розуміння зі сторони одного з членів сім'ї);
– господарсько-економічні конфлікти (протилежність поглядів чоловіків на ведення домашнього господарства, матеріальні проблеми).

3. *За поведінкою* сторін конфлікту розрізняють дві підгрупи:

– відкриті конфлікти (сварки зі взаємними образами);
– приховані (латентні) конфлікти (демонстративне мовчання, різкі жести і погляди, які свідчать про незгоду тощо).

У динаміці та формах перебігу сімейним конфліктам властиві: підвищена емоційність; збільшена швидкість перебігу основних етапів; особливі форми протистояння (докори, сварки, образи); різноманітні форми та способи вирішення (від примирення до розлучення і припинення відносин); важкі соціальні наслідки, зокрема і відтерміновані, особливо для дітей.

Періоди кризи в розвитку сім'ї:

Перший кризовий період у розвитку сім'ї спостерігається у перший рік подружнього життя. У цей період відбувається адаптація чоловіка і жінки один до одного.

Другий кризовий період пов'язаний з появою дітей (у чоловіків з'являються нові складні обов'язки, які пов'язані з доглядом за дитиною та її вихованням, обмежуються можливості для професійного росту, реалізації своїх інтересів; стомленість дружини, пов'язана з доглядом за дитиною, може призвести до тимчасової дисгармонії сексуальних відносин).

Третій кризовий період (7–10 років) збігається з середнім подружнім віком, який характеризується конфліктами одноманітності.

Четвертий кризовий період конфліктності подружніх відносин настає після 11–17 років спільного життя і найчастіше збігається з наближенням відчуття самотності,

Цей період може сприйматися подружжям як розпад сім'ї, коли посилюється емоційна залежність дружини від чоловіка, спричинена переживаннями з приводу можливого прагнення чоловіка сексуально проявити себе на стороні.

П'ятий кризовий період настає після 18–24 років взаємного життя, коли емоційна залежність дружини, пов'язана з переживаннями з приводу можливих зрад чоловіка, посилюється

Шостий кризовий період є складним і для жінок, і для чоловіків, коли практично заново доводиться налаштовувати життя, адже у цей час виникають конфлікти через відсутність спільної справи – виховання дітей. Зберегти сім'ю може допомогти започаткування нової справи, навчання, подорожі та інше.

Кризова сім'я проявляється в тому, що протистояння інтересів і потреб подружжя має гострий характер і охоплює важливі сфери життєдіяльності сім'ї; подружжя займає непримиренні, ворожі позиції стосовно один одного, не погоджуючись на поступки.

Конфліктна сім'я – інтереси не збігаються, що призводить до сильного й тривалого негативного емоційного стану. Проте шлюб може зберігатися завдяки іншим чинникам,

Проблемна сім'я через існування труднощів: відсутність помешкання, хвороба одного з подружжя, відсутність коштів на утримання сім'ї, засудження на тривалий термін за злочин і низка інших проблем – зазнає наслідків на стабільності шлюбу.

Невротична сім'я – накопичення психологічних труднощів, з якими стикається сім'я на своєму життєвому шляху. У подружжя спостерігається підвищена тривожність, розлад сну, прояв емоцій із будь-якого приводу, підвищена агресивність та ін.

Основні шляхи попередження сімейних конфліктів:

- формування психолого-педагогічної культури, знань основ сімейних відносин;
- виховання дітей з урахуванням їх індивідуально-психологічних і вікових особливостей, а також емоційного стану;
- організація сім'ї на принципах рівності, формування сімейних традицій, розвиток взаємодопомоги, взаємовідповідальності, довіри і поваги;
- формування культури спілкування.

Особливою формою вирішення подружніх конфліктів є *розлучення* (багатьом воно приносить звільнення від накопичених проблем, але часто розлучення задовольняє інтереси лише однієї із сторін і викликає важкі нервово-психічні хвилювання у іншій).

У процесі розв'язання сімейних конфліктів суб'єкти можуть застосовувати і неконструктивні (руйнівні) стилі:

- лицемірство – давати обіцянки, але не робити жодних спроб їх виконати; – відмова приймати боротьбу всерйоз;
- ухилення від в'яснення ситуації (відмовчування у відповідь на докори або скарги);
- зрада (у складній для партнера ситуації не стати на його сторону або приєднатися до нападок на нього);
- спроба пояснити походження почуття партнера, передчасні вибачення та ін.

Наслідок сімейних конфліктів – розлучення, сімейні драми, сутички тощо.

Ключову роль у сімейних відносинах відіграють *конфлікти між подружжям*, основними *причинами* яких є:

- порушення етики подружніх відносин (зрада і ревності);
- біологічна несумісність (незнання особливостей психології чоловіка і жінки, відсутність досвіду інтимних стосунків тощо призводять до почуття незадоволеності один одним, що і породжує негативні переживання, загострює конфлікти; розв'язання таких конфліктів пов'язане з виробленням довіри, відвертості чоловіка і жінки і певної лінії поведінки на основі рекомендацій лікарів-фахівців);
- неправильні взаємини чоловіка і жінки з людьми, які їх оточують (рідними, знайомими, співробітниками, сторонніми). Чоловік і жінка повинні виступати як односторонці;
- несумісність інтересів і потреб.

Чинники, які найчастіше призводять до сімейних конфліктів:

- коли один із партнерів надто багато очікує від іншого партнера (партнерші), роблячи його (її) відповідальним за особисте щастя;
- неправильне ставлення до сексуальних потреб у подружньому житті;
- заздрість успіхам партнера (партнерші) в сімейному житті;
- несерйозне ставлення до його (її) турбот і проблем;
- дає зрозуміти про його (її) зовнішню (внутрішню) непривабливість.

Чинником запобігання конфліктам є *свобода* як обов'язок щодо сім'ї, проте свобода повинна бути усвідомленою необхідністю, якщо особистість обирає для себе сім'ю.

У сім'ї має бути особиста свобода, яка може й повинна поширюватися на кожного члена сім'ї:

- кожен член сім'ї повинен мати свій життєвий простір;
- кожен член сім'ї мусить пам'ятати про необхідність поважати іншого;

- кожен член сім'ї впливає на оточуючих і сам перебуває під їхнім впливом;
- кожен член сім'ї повинен не ухилятися від сімейного впливу, а навчатися керувати ним;
- кожен член сім'ї має виконувати певну роль у сім'ї, інакше – сім'я розпадається.

4. Конфлікт батьків і дітей: причини та методи профілактики і вирішення

Одним із найпоширеніших видів сімейних конфліктів є конфлікти між батьками і дітьми.

Чинники, що впливають на взаємодію батьків і дітей:

1. *Тип внутрішньосімейних відносин.* У сім'ї встановлюється відносна рівновага, що проявляється у формуванні сімейного «Ми». Дисгармонія сім'ї проявляється у негативному характері подружніх відносин, що виражається у конфліктній взаємодії подружжя.

2. *Деструктивність сімейного виховання.*

Ознаки деструктивних типів виховання: розбіжності членів сім'ї у питаннях виховання; суперечність, непослідовність, неадекватність дій батьків щодо дитини; опіка і заборони в багатьох сферах життя дітей; підвищені вимоги до дітей, часте застосування погроз і покарань.

3. *Вікова криза дітей,* яка є перехідним періодом від одного етапу дитячого розвитку до іншого. У критичні періоди діти стають неслухняними, капризними, дратівливими.

4. *Особистісний чинник.* Серед особистісних якостей батьків, що призводять до конфліктів із дітьми, виокремлюють консервативний спосіб мислення, прихильність до застарілих правил поведінки і шкідливих звичок (вживання алкоголю та ін.), авторитарність та ортодоксальність переконань. Особистісні якості дитини: низька успішність, порушення правил поведінки, ігнорування рекомендацій і вказівок батьків, неслухняність, упертість, егоїзм і егоцентризм, самовпевненість, лінощі та ін.

Типи конфліктів підлітків із батьками:

- конфлікт нестабільності батьківського ставлення (постійна зміна критеріїв оцінки дитини);
- конфлікт надмірної турботи (зайва опіка та надочікування);
- конфлікт неповаги прав на самостійність (тотальність вказівок і контролю);
- конфлікт батьківського авторитету (прагнення добитися свого в конфлікті за будь-яку ціну).

Основні напрями *профілактики* конфліктів батьків із підлітками:

1. Підвищення педагогічної культури батьків, що дозволяє враховувати особистісні характеристики, вікові психологічні особливості дітей, їхні емоційні стани.

2. Організація сім'ї на колективних засадах із виконанням дітьми разом із дорослими певних трудових обов'язків, запровадження традицій взаємодопомоги, спільні захоплення, які є основою виявлення і вирішення виникаючих суперечностей.

3. Підкріплення словесних вимог батьків відносно дитини обставинами виховного процесу.

4. Інтерес батьків до внутрішнього світу дітей, їхніх проблем, турбот, інтересів, захоплень і стану та інше.

Ідеї про надання допомоги дитині в конфлікті:

- використовувати ефективне спілкування;
- опрацювати емоції й почуття дітей (обговорювати та аналізувати з дітьми їхні емоції й почуття);
- навчити їх заспокоюватись і звільнитись від стримуваних емоцій;
- з'ясувати, чого хоче дитина.

Практичні поради батькам:

- вивчати практичні прийоми спілкування;
- шукати незалежне вирішення проблеми.